

روش‌شناسی تغییر رفتار در قرآن و علوم تربیتی

احمد ذبیح افشاگر^۱

چکیده

روش‌شناسی را اگر مجموعه قواعد یقینی و آسان بدانیم که التزام دقیق به آن، فرد را در شناخت راه نادرست از درست مساعدت می‌نماید و او را یاری می‌کند تا از راه افزایش تدریجی دانش به شناخت حقیقت آنچه در پی آن است برسد. امروزه روش‌شناسی در علوم مختلف از جمله قرآن و علوم تربیتی کاربرد و اهمیت زیادی دارد. از آنجا که رفتار انسان نیازمند تغییر بر اساس متغیرها در هر مقطع از زندگی است، می‌طلبد که برای هر نوع تغییری به لوازم و بایسته‌های آن توجه داشت. قرآن به عنوان منبع الهام‌بخش همواره راه و روش درست تغییر در فرد را به او پیشکش می‌نماید. در کنار بهره‌مندی از آموزه‌های جاویدان و وحیانی روانشناسان و اصحاب علم تربیت نیز به این مقوله توجه ویژه داشته‌اند. در این نوشتار که بر اساس مقایسه میان مبانی قرآنی و علوم تربیتی به این مقاله توجه شده، تلاش شده است روش متفاوت هر یک و مسائل و امور که در بهبودی رفتار انسان منجر می‌گردد، پرداخته شود. پس از بازخوانی مفاهیم اصلی و اساسی در ابتدا به آرای قرآن و سپس به دیدگاه اندیشمندان علوم تربیتی و در اخیر به کاربرد مطالعات میان‌رشته‌ای در این زمینه پرداخته شود.

کلیدواژه‌ها: روش‌شناسی، تغییر رفتار، قرآن، تربیت، علوم تربیتی

۱. گروه قرآن و علوم، مجتمع آموزش عالی قرآن و حدیث، جامعه المصطفی العالمیه، کابل، افغانستان.

مقدمه

در عصر کنونی انسان‌ها در هجوم دشواری‌ها و ناهنجاری‌های رفتاری گرفتارند و دردها، رنج‌ها، آسیب‌ها و آفت‌های رنگارنگی بر آنان حمله‌ور است. همین گرفتاری‌ها و دلهره‌ها، سلامت جسمانی و روحی اشخاص را خدشه‌دار می‌سازد. این رفتارهای غلط که خود نوعی بیماری است، به درمان نیازمند دارد؛ به‌ویژه اینکه اگر برخی از آن‌ها درمان نشود، پیامدهای ناگواری برای شخص، خانواده و جامعه به وجود می‌آورد. از آنجا که اکثریت مردم با چگونگی درمان و شیوه‌های تغییر و اصلاح رفتار و راه‌های پیشگیری آشنا نیستند، می‌طلبند که با شیوه‌های کاربردی به این مهم پرداخته شود. در این میان قرآن مجید که کتاب زندگی است، برای این‌گونه دردها، انحرافات و رفتارهای نابسامان و ناهنجاری‌های رفتاری درمان و راه‌حل‌های مناسبی دارد. از طرفی دیگر روانشناسان و دانشمندان علوم رفتاری نیز دیدگاه‌ها و روش‌هایی را ارائه کرده‌اند؛ اما با توجه به این‌که هر نظام و مکتبی و حتی هر کتابی موضوعات خود را بر اساس شیوه و روش خاص طرح می‌نماید، کشف و استخراج این روش‌ها و فهم متدها، تأثیر فراوانی در دریافت نظریات و تحلیل صحیح دارد. بر این اساس بر آن شدیم در این نوشتار بعد از مفهوم‌شناسی، به اختصار روش‌شناسی روش‌های تغییر رفتار در قرآن، روش‌شناسی روش‌های تغییر رفتار در علوم تربیتی و روش مطالعات میان‌رشته‌ای را بررسی نماییم.

۱. مفاهیم

واژه‌ها به مرور زمان دستخوش تغییر و تحول می‌شوند و در زمان‌ها و علوم مختلف، معانی متعدد و متفاوتی پیدا می‌کنند. لذا ضروری است مفاهیم و واژه‌های کلیدی واصلی روشن گردد.

۱-۱. روش

روش در لغت به معنای راه، سبک، شیوه، طریقه و فن است. (دهخدا، ۱۳۷۳) راه منظم و سامانمند بررسی حقایق و مفاهیم، تعیین طریق و انجام فعالیت یک

امر، از دیگر تعاریفی است که نسبت به این کلمه صورت گرفته است. (حسینی نسب، ۱۳۷۵: ۴۹۷) همچنین روش به معنای راهی که به منظور دستیابی به حقیقت در علوم باید پیمود، نیز ذکر شده است. (ساروخانی، ۱۳۷۰: ۴۴۶) در اصطلاح به مجموعه شیوه‌ها و تدابیری گفته می‌شود که برای کشف و شناخت حقیقت و دوری از لغزش به کار برده می‌شود. (فرمehنی فراهانی، ۱۳۷۹: ۳۶۹) همچنین آمده است روش مجموعه قواعد یقینی و آسان است که التزام دقیق به آن‌ها، نمی‌گذارد فرد راه نادرست را درست انگارد و او را یاری می‌کند تا بدون تلاش غیر ضروری و از راه افزایش تدریجی دانش به شناخت حقیقت آنچه در پی آن است، برسد. (بهشتی و دیگران، ۱۳۷۶: ۲۶۵-۲۶۶)

بنابراین می‌توان گفت روش یک مفهوم راهبردی است که چگونگی عمل را برای متربی به تصویر می‌کشد تا با پشت سر نهادن راه و مراحل که وجود دارد به هدف‌های از پیش تعیین شده نائل شود به تعبیر دیگر روش و دستورالعمل‌ها و میکانیزم‌های تربیتی برای اصلاح و تغییر رفتار متربی است که برای رسیدن به اهداف تربیتی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۱-۲. رفتار

رفتار عبارت است از آن دسته از حالت‌ها، عادت‌ها، فعالیت‌ها، کنش‌ها و واکنش‌های نسبتاً پایدار که از انسان سر می‌زند و متضمن کارهای بدنی آشکار و پنهان، اعمال فیزیولوژیک (مثل حرکات دست‌ها و پاها) عاطفی و فعالیت‌های عقلی است و همواره قابل مشاهده، اندازه‌گیری، ارزیابی و پیش‌بینی است. (سیف، ۱۳۸۱: ۸۴) گفته شده: «رفتار یعنی عملی که از فرد سر می‌زند یا سخنی که بر زبان می‌آورد». (گاستون میالاره، ۱۳۷۵: ۲۲)

۱-۳. علوم تربیتی

علوم تربیتی مجموعه معارفی است که شرایط، وجود، کارکرد، وضعیات و وقایع تربیتی را مطالعه می‌کند. (گاستون میالاره، ۱۳۷۵: ۲۲) به تعبیر دیگر علوم تربیتی

مجموعه‌ای از نتایج و دانش را به دست می‌دهد که اعتبار آن‌ها آزمایش شده است و شامل اطلاعاتی است که به مدد آن مربی می‌تواند عمل خود را در زمان و مکان بهتر جایگزین کند و از مرحله عامل (عمل ساده) به مرحله انسانی که به عمل خود و حدود و امکانات کاملاً آگاه است، قدم می‌گذارد. (گاستون میالاره، ۱۳۷۵: ۲۲)

۴-۱. تغییر رفتار

به مجموعه روش‌ها و فنونی گفته می‌شود که از یافته‌های روانشناسی آزمایش، به‌ویژه روانشناسی یادگیری، استخراج شده‌اند و هدف آن‌ها کمک به رفع مشکلات سازگاری افراد در موقعیت‌های مختلف زندگی فردی اجتماعی است. (اکبر سیف، ۱۳۸۱: ۳۹)

همچنین آمده تغییر رفتار به کاربرد مجموعه‌ای از اصول و فنون یادگیری گفته می‌شود که هدف اصلاح رفتار افراد اسن. برخی گفته‌اند تغییر رفتار حوزه‌ای از روانشناسی است که به تحلیل و تغییر رفتار انسانی می‌پردازد. (میلتن برگر، ۱۳۸۸: ۲۳) لذا تغییر رفتار یعنی راهکارها و روش‌هایی که دین مقدس اسلام و همچنین یافته‌های دانشمندان علوم تربیتی (بالاخص رفتارگرایان) برای برطرف کردن ناهنجاری‌ها و رفتارهای نامطلوب بیان داشته‌اند.

۲. روش‌شناسی قرآن در بیان مباحث

شیوه قرآن کریم در بیان مطالب گوناگون همچون اعتقادات، مباحث فقهی، اخلاق و تربیت و... متفاوت و متمایز از دیگر نوشتارها و کتاب‌ها و حتی کتب آسمانی سایر ادیان است. لذا تفاوت‌های عمده‌ای در نحوه بیان مطالب، کیفیت و شکل تنظیم آن‌ها مشاهده می‌شود که مواردی از آن‌ها را بیان می‌کنیم:

۲-۱. عام و کلی بودن

یکی از ویژگی‌های بیان قرآنی این است که در کلیه موضوعات، از جمله مباحث تربیتی مطالب را غالباً به صورت کلی و اجمال بیان کرده و از توضیح و تفصیل و ورود به جزئیات خودداری می‌کند. می‌توان گفت روش قرآن در تبیین معارف اکتفا به سرفصل‌ها و خطوط اساسی بوده و تبیین و توضیح و شرح جزئیات را به سنت

(گفتار، رفتار و تقریر معصومین و در مواردی به درک و فهم مخاطب واگذار کرده است. از این جهت نباید انتظار داشت که به تمام ابعاد و زوایای یک موضوع در آیات دست یافت، بلکه با مراجعه به سنت و کنکاش در یافته‌های تجربی دانشمندان و همچنین تلاش‌های فردی پرده از جزئیات برداشت. (قائمی مقدم، ۱۳۹۱۱۴)

۲-۲. پراکندگی و به هم پیچیدگی مطالب

روش قرآن غالباً این گونه است که مطالب را در آیات و سوره‌های مختلف بیان کرده و به بخشی از موضوع می‌پردازد. به علاوه موضوعات مختلف را درهم می‌تند؛ برای مثال مباحث اخلاقی و تربیتی را در لا به لای مباحث اعتقادی و فقهی و بالعکس می‌آورد. این شیوهٔ بیانی، حکایت از این دارد که محقق برای بیان مطلب مورد نظر، نباید به بیان یک یا چند آیه به هم پیوسته اکتفا کرده مطلب را تمام شده تلقی کند. بلکه باید برای اتمام و اکمال بحث، مطلب را در لا به لای تمام آیات و موضوعات مختلف قرآن جستجو نماید. (قائمی مقدم، ۱۳۹۱۱۵)

۲-۳. بیان استدلالی و اقناعی

قرآن در بسیاری از موارد به مطالب، موعظه‌ها، تذکرها و امر و نهی خود را با استدلال و بیان فلسفه حکم یا بیان نتیجه و پیامد آن‌ها همراه کرده است تا مخاطب خود را اقناع کرده و او را در پذیرش و اطاعت یاری رساند؛ برای مثال آیه کریمه می‌فرماید: «وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا» (اسراء: ۳۷) و در [روی] زمین به نخوت گام برممدار؛ زیرا هرگز زمین را نمی‌توانی شکافت و در بلندی به کوه‌ها نمی‌توانی رسید». این آیه از بیهودگی رفتار متکبرانه حکایت می‌کند که واقعیت این اظهار قدرت و نیرو و بزرگی تواز همین بیش نیست. در این شیوهٔ بیان قرآنی علاوه بر آگاهی بخشی، مخاطب را برای انجام یا ترک عملی آماده می‌سازد و در واقع بر یک شیوهٔ تربیتی مؤثر و مناسب در تغییر رفتار اشاره دارد. با توجه به این مسئله در تمامی موضوعات، از جمله روش‌شناسی روش‌های تغییر رفتاری باید موضوع را در سراسر آیات مورد بررسی قرار داد تا به فهمی دقیق و صحیح دست یافت؛

اما روش تحقیقات و پژوهش‌های قرآنی من جمله روش تغییر رفتار عمدتاً به دو شیوه تفسیر ترتیبی قرآن و شیوه مطالعات موضوعی تقسیم می‌شود که به آن اشاره می‌کنیم.

۳. روش‌شناسی روش‌های تغییر رفتار در قرآن

در خصوص روش‌شناسی تغییر رفتار یعنی رفتارها و حالت‌های که ماهیت آن اثرگذاری در دیگران است باید گفت که روش‌های متعددی در قرآن کریم ذکر شده و البته همه روش‌ها خاص قرآن نبوده و تعدادی در نوشته‌ها و آرای دیگران نیز منعکس شده است. در این میان نظریاتی در خصوص این روش‌ها مطرح شده که به آن اشاره می‌شود:

۳-۱. روش‌های عام و روش‌های خاص

این تقسیم بر مبنای گسترده کاربرد روش‌ها است، روش‌های که در همه حوزه‌های تربیت کار برد داشته باشد، روش‌های عام نامیده می‌شود؛ مثل موعظه و روش‌های که به حوزه خاصی از تربیت ارتباط دارند، روش‌های خاص نامیده می‌شود؛ مثل روش پرسش و پاسخ که بیشتر در حوزه آموزش و تربیت علمی کاربرد دارد. (قائمی مقدم، ۱۳۹۱: ۱۱۸)

۳-۲. روش‌های شناختی، عاطفی و رفتاری

این تقسیم بر مبنای ابعاد مهم روان‌شناختی انسان است؛ روش‌هایی که در جهت ایجاد و شناخت و کسب معلومات و تقویت درک و فهم متربی عمل نماید، روش‌های شناختی نام دارند؛ مثل حکمت‌آموزی و طرح سؤال، ولی روش‌های که به ایجاد انگیزه و مهار عواطف و احساسات کمک می‌کنند، روش‌های انگیزشی نام می‌گیرند؛ مثل تشویق، تبشیر و موعظه و روش‌های که حوزه روانی - حرکتی و رفتار را تحت تأثیر قرار می‌دهد، روش‌های رفتاری هستند؛ مثل تمرین و تکرار و عادت دادن.

۳-۳. روش‌های ایجاد، روش‌های بازدارنده و اصلاح

این تقسیم بر مبنای کارکرد و روش‌ها است در روش‌های ایجاد، هدف پدیدآیی و خلق یک رفتار تازه یا تداوم و تثبیت یک رفتار در متربی است مثل روش اعطای

بینش، تشویق و در مقابل هدف در روش‌های اصلاحی حذف یا کاهش یک رفتار ناپسند در مرتبه‌ای است مثل محروم‌سازی، اعراض و تنبیه.

۳-۴. روش‌های آموزشی و روش‌های پرورشی

این تقسیم بر اساس دو حوزه معروف و متداول تربیت است. در نگاه عرفی، تربیت دو بخش دارد؛ یک بخش آن آموزش است و روش‌های مثل قصه و داستان، تشبیه و تمثیل و پرسش و پاسخ، روش‌های آموزشی‌اند و بخشی از تربیت، پرورش و تهذیب و ترکیه است که روش‌های مثل تذکر، موعظه، عبرت و... در این دسته قرار می‌گیرد.

۳-۵. تقسیم روش‌ها بر اساس گام‌های اساسی تربیت

اگر گام‌های اساسی تربیت را زمینه‌ساز شناخت، تحریک و ایجاد انگیزه، کنترل و نظارت، اصلاح و جبران بدانیم، روش‌ها نیز به روش‌های زمینه‌ساز، شناختی، انگیزشی، کنترلی و اصلاحی تقسیم می‌شود. (قائمی نیا، ۱۳۸۴، ۱: ۱۸)

۴. ویژگی‌های روش تغییر رفتار در قرآن

الف. روش تغییر رفتار قرآنی بر اساس سرشت و ساختار درونی (فطرت) بوده و با آن سازگار است. در حقیقت جوانب مختلف انسان‌ها و اوضاع و احوال و پیش‌آمدهایی را که در انسان نهفته است، دربر می‌گیرد. از این روش‌ها با رویکردی است که جنبه‌های عقلانی، عاطفی، حسی، روحانی و جسمانی را مدنظر قرار می‌دهد. لذا روش‌های قرآنی حکیمانه و جامع و هماهنگ با طبیعت انسان است.

ب. روش تغییر رفتار در قرآن متنوع و متعدد است و برای موقعیت‌ها و مراحل مختلف گونه‌های مختلفی را در خود جای داده، علاوه بر این که در موقعیت واحد نیز دارای روش‌های متعدد و مختلف است. لذا روش‌های قرآنی متناسب با اوضاع و احوال و پیش‌آمدهای مختلف است.

ج. روش تغییر رفتار در قرآن به گونه‌ای است که تلاش می‌کند، فرد را به سوی خداشناسی و خدایی شدن که هدف خلقت انسان است، سوق دهد. از این روی فقط به اهداف جزئی دنیایی اکتفا نمی‌کند؛ یعنی روش‌های قرآنی علاوه بر جامعیت از

لحاظ ثمربخشی هم دارای نگاه کمال‌گرا و والا و آرمانی است.
 د. محتوای روش تغییر رفتار قرآنی متعادل بوده و مصالح دنیوی و اخروی را در کنار هم مورد توجه قرار می‌دهد.

۵. روش‌شناسی تغییر رفتار در علوم تربیتی

در علوم تربیتی و مخصوصاً روان‌شناختی تربیتی، روش و شیوه‌های متعددی برای تغییر یک رفتار بیان شده است که با توجه به اهداف و رفتاری که در نظر است تغییر کند، فرق می‌کند. مربی یا درمانگری که می‌خواهد رفتار متربی خود را تغییر دهد، گاهی هدف او حذف یا کاهش یک رفتار نامطلوب است، گاهی هدف ایجاد یک رفتار مطلوب، گاهی نگهداری رفتارهای مطلوبی است که فراگرفته است و گاهی هم افزایش و گسترش رفتارهای مطلوب و شایسته است. که هر مورد روش‌های خاص خودش را دارد و در قسمت روش‌های تغییر رفتار، هر بخش به‌طور مفصل مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. از این‌رو بر مربی و تغییر دهنده رفتار لازم است که قبل از اقدام به تغییر رفتار در متربی خود، روش‌های هر کدام را و راه‌های به کارگیری صحیح آن‌ها را بداند. روش‌های تغییر رفتار در موارد متعدد کاربرد دارند و هر رفتاری را که در جامعه نامطلوب و نابه‌نجار تلقی شوند در بر می‌گیرند. از این‌رو متخصصان به کارگیری آن‌ها را توصیه می‌کنند که در ذیل به چند مورد از آن اشاره می‌شود:

- در بیماری‌های روانی.
- در آموزش رفتارهای خاص: مربی می‌خواهد به فرد ایجاد یک رفتار خاصی را آموزش بدهد.
- توان‌بخشی: برای کمک به افراد که در اثر ضربه و حادثه رفتار بهنجار خود را از دست داده است، تا دوباره آن را به دست آورند.
- اداره خود: برای مهار کردن عادت‌های نامطلوب خود.
- اداره دیگران: به منظور کنترل رفتارهای نامطلوب دیگران.
- پیشگیری از رفتارهای نامطلوب در جامعه.
- ارتقاء سطح رفتارهای مرتبط با سلامت: از قبیل افزایش در رفتار شیوه‌های زندگی سالم و کاهش رفتارهای ناسالم (میلتن برگر، ۱۳۸۸: ۲۵-۳۱)

۶. روش مطالعات میان‌رشته‌ای

مطالعات میان‌رشته‌ای عبارت است از شناخت یک پدیدار در پرتو گفت‌وگوی مؤثر بین رهیافت‌های دانش‌های مختلف. (قراملکی، ۱۳۸۵: ۳۳۴) منظور از رشته در شیوه میان‌رشته‌ای، رشته‌های مرتبط با موضوعات و مسائل تفسیر و علوم قرآن است؛ یعنی یک مسئله از دیدگاه دو دانش موردبررسی قرار می‌گیرد چون بسیاری از موضوعات قرآنی چند تباری است و لازم است به‌صورت میان‌رشته‌ای موردتحقیق و مطالعه قرار گیرند. (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۹، ۳: ۷۸) لذا روش تحقیق و مطالعه میان‌رشته‌ای یعنی بررسی یک موضوع یا مسئله از دیدگاه دو دانش. البته همان‌طور که گفته شد در اینجا منظور دانش و رشته مرتبط با قرآن است؛ اما این روش که در حوزه علوم انسانی و علوم طبیعی و علوم عقلی و علوم شهودی کاربرد دارد، فواید و آثار زیادی را به همراه دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

تفسیر آیات علمی و تبیین موضوعات علمی قرآن، جهت‌دهی به مبانی علوم به‌ویژه علوم انسانی، رفع توهم تعارض علم و دین، نظریه‌پردازی‌های علمی قرآن، تولید علم جدید. (همان، ۲۳۴)

۷. کاربرد روش مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم تربیتی

اما در مباحث تربیتی نیز این شیوه کارایی فراوانی داشته و در مباحث قرآنی به‌گونه‌ای مناسبی قابل اجرا است. البته این روش در موضوعاتی کاربرد دارد که چند بعد و زاویه داشته باشد و در علوم مختلف ریشه داشته باشد. بررسی یک موضوعی در پرتو دانش‌های مختلف از جهت برنامه پژوهشی دو گونه است:

۷-۱. پژوهش مبتنی بر برنامه میکانیکی

در این روش محقق آرای مختلف را از علوم گوناگون اخذ می‌کند؛ اما هر یک از آراء را با طرح و برنامه پیشین، در نظام معرفتی معین جای می‌دهد. این دیدگاه یک گستره را همچون ریشه‌ها و گستره دیگر را همچون تنه و سومی را همچون شاخه و برگ نظام خود قرار می‌دهد. در این برنامه، محقق با دوری از حصرگرایی روش‌شناختی

از دیدگاه‌های مختلف بهره‌مند می‌شود و نسبت به هیچ دیدگاهی اعراض و انکار نمی‌ورزد. نهایتاً این روش به جمع آرا می‌انجامد.

۷-۲. پژوهش مبتنی بر برنامه دینامیکی

در این روش محقق آرای مختلف را به طریقی پویا، در تصرف و ترکیب می‌گیرد که در این میان به دیدگاهی ژرف برسد. محقق در این روش دیدگاه‌های دیگر را مردود و بی‌ثمر نمی‌انگارد و خود را محتاج مواجهه جدی با برنامه نسبت به آن‌ها می‌داند و طریقی مواجهه با آن‌ها را روش گفت‌وگوی مؤثر می‌نامد که به وسیله هنر شنیدن اثربخش می‌گردد (قراملکی، ۱۳۸۵: ۲۳۲-۲۳۳) شیوه اجرایی معمولاً به یکی از دو شیوه است.

- بررسی یک موضوع از منظر قرآن و علم خاص.

- بررسی یک موضوع علمی در قرآن.

اما آنچه در این روش مهم و ضروری است رعایت معیارها و ضوابطی است که باید مفسر آن را دارا باشد از جمله:

استفاده از علوم تجربی قطعی در تفسیر آیات، مفسر علاوه بر دارا بودن شرایط عام مفسر از علم تجربی موردنظر نیز شناخت کافی داشته باشد، مطلب علمی قرآن با نص یا ظاهر آیه یا آیات سازگاری داشته باشد. (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۹: ۹۰)

نتیجه‌گیری

روش‌شناسی مجموعه قواعد یقینی و آسان است که التزام دقیق به آن فرد را در شناخت راه درست از نادرست مساعدت نموده و با افزایش تدریجی دانش به شناخت حقیقت آنچه در پی آن است، می‌رساند. روش‌شناسی امروزه در علوم مختلف از جمله قرآن و علوم تربیتی اهمیت و کاربرد زیادی دارد. از جمله مباحثی که در قرآن کریم و علوم تربیتی اهمیت زیادی دارد، مسئله رفتار انسان و چگونگی تغییر و یا دگردیسی آن است. از آنجا که انسان به عنوان موجود مختار و دارای شعور با رفتار و عملکرد خویش زمینه‌های سعادت و خوشبختی خود و جامعه را فراهم می‌سازد، این مسئله

در قرآن و علوم تربیتی اهمیت زیادی دارد. به عبارت دیگر انسان بر اساس متغیرها در هر مقطع از زندگی نیازمند تغییر رفتار خویش است و می‌طلبد که برای هر نوع تغییری به لوازم و بایسته‌های آن توجه داشته باشد.

قرآن کریم به عنوان منبع الهام بخش در بیان مطالب مرتبط با آموزه‌های دینی و تربیتی روش منحصر به فرد دارد؛ عام و کلی بودن، پراکندگی و به هم پیچیدگی مطالب، بیان استدلالی و اقناعی از جمله این ویژگی‌ها است. قرآن همواره راه و روش درست تغییر در فرد را به او پیشکش می‌نماید؛ اما در خصوص روش‌شناسی تغییر رفتار یعنی رفتارها و حالت‌های که ماهیت آن اثرگذاری در دیگران است، باید گفت که روش‌های متعددی در قرآن کریم ذکر شده است. از جمله این روش‌ها عبارتند از روش‌های عام و روش‌های خاص، روش‌های شناختی، عاطفی و رفتاری، روش‌های ایجاد، روش‌های بازدارنده و اصلاح، روش‌های آموزشی و روش‌های پرورشی و تقسیم روش‌ها بر اساس گام‌های اساسی تربیت. همراهی با سرشت و فطرت انسان، متنوع و متعدد بودن، سوق دادن به سوی خدایی شدن و میل به خداوند و در نظر داشت مصالح دنیوی و اخروی انسان از ویژگی‌های روش تغییر رفتار انسان در قرآن است.

در علوم تربیتی و مخصوصاً روان‌شناختی تربیتی، روش و شیوه‌های متعددی برای تغییر یک رفتار بیان شده است که با توجه به اهداف رفتاری که در نظر است تغییر کند، متفاوت است. مربی یا درمانگری که می‌خواهد رفتار متربی خود را تغییر دهد، گاهی هدف او حذف یا کاهش یک رفتار نامطلوب است، گاهی هدف ایجاد یک رفتار مطلوب، گاهی نگهداری رفتارهای مطلوبی است که فراگرفته است و گاهی هم افزایش و گسترش رفتارهای مطلوب و شایسته است. که هر مورد روش‌های خاص خود را دارد و در قسمت روش‌های تغییر رفتار، هر بخش به طور مفصل مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. از این رو بر مربی و تغییر دهنده رفتار لازم است که قبل از اقدام به تغییر رفتار در متربی خود، روش‌های هر کدام را و راه‌های به کارگیری صحیح آن‌ها را بداند.

فهرست منابع

قرآن کریم

۱. بهشتی، محمد و دیگران، (۱۳۷۶)، اهداف تربیت از دیدگاه اسلام، تهران: سمت،
۲. حسینی نسب، داوود، (۱۳۷۵)، فرهنگ تعلیم و تربیت، تبریز: انتشارات ابرار.
۳. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳)، فرهنگ دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۴. رضایی اصفهانی، محمدعلی، (۱۳۸۹)، منطق تفسیر قرآن و روش تحقیق در تفسیر و علوم قرآن، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی،
۵. ساروخانی، باقر، (۱۳۷۰)، دائرة المعارف علوم اجتماعی، تهران: کیهان.
۶. سیف، علی اکبر، (۱۳۸۱)، تغییر رفتار و رفتاردرمانی (نظریه‌ها و روش‌ها)، تهران: نشر دوران،
۷. فرامرز قراملکی، احد، (۱۳۸۵)، روش‌شناسی مطالعات دینی، بی‌جا: مؤسسه فرهنگی قدس،
۸. فراهانی، محسن، (۱۳۷۹)، فرهنگ توصیفی علوم تربیتی، تهران: اسرار دانش.
۹. قائمی مقدم، محمدرضا، (۱۳۹۱)، روش‌های تربیتی در قرآن، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۰. قائمی نیا، محمدرضا، (۱۳۸۴)، روش الگویی در تربیت اسلامی، مجله معرفت، شماره ۶۹، مؤسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی.
۱۱. گاستون میلاره (۱۳۷۵)، معنی و حدود علوم تربیتی، (مترجم: محمدعلی کاردان)، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۲. میلتن برگر، ریموند (۱۳۸۸)، روش‌های تغییر رفتار، (ترجمه: علی فتحی آشتیانی و هادی عظیمی آشتیانی)، تهران: انتشارات سمت.